

NAGY ÁGOSTON

Az 1809-es ötödik koalíciós háború hivatalos propagandájának keretei a Habsburg Monarchiában

Absztrakt

Az 1809-es osztrák–francia háború Ausztriában és Magyarországon is számos innovatív, de hosszabb időtartamban szemlélve kivételesnek számító megoldást hozott a „népi-nemzeti háború” gondolata jegyében minél szélesebb körben végrehajtani kívánt katonai mozgósítás és az ennek szolgálatába állított hivatalos propaganda tekintetében. Különösen Ausztriát illetően az újítások szervezeti és ideológiai értelemben is számos ponton tetten érthetők a korábbi és későbbi francia háborúk mobilizációihoz képest. Szervezetileg mindenekelőtt a közvetlen kormányzati irányítás és finanszírozás megléte és a változatos propagandatechnikák komplex, extenzív alkalmazása érdemel figyelmet, különös tekintettel a nyomtatás térhódítására. Ideológiai értelemben pedig a patrióta-nemzeti beszédmód különféle regisztereinek az egyes technikákhoz kötődő párhuzamos és szegmentált használatát szükséges kiemelni. Az alkotmányos különállására, tradicionális hadszerzetére (inszurrekció) és a nemesi politikai nemzet kollektív identitására tekintettel sajátos helyzetben lévő Magyar Királyságban az osztrák-birodalmi hivatalos propaganda által alkalmazott technikák és ideológiai megoldások is adaptációra szorultak. A dolgozat célkitűzése, hogy a magyarországi, s mindenekelőtt az inszurrekcióra irányuló hivatalos propaganda felépítését és működését a Habsburg monarchia szélesebb kontextusában vázolja fel.

Dolgozatomban az 1809-es osztrák–francia, más néven ötödik koalíciós háború (1809. április 10. – október 14.) hivatalos propagandájának kereteit vázolom fel egyrészt az osztrák birodalomfélre, másrészt Magyarországra tekintettel,¹ a hangsúlyt az utóbbira helyezve. E kettő aligha

1 I. Ferenc 1804-ben vette fel az osztrák császári címet, Napóleon császári ambícióira reagálva, majd 1806-ban lemondott a formálissá vált német-római császári címéről. Egyoldalú uralkodói aktusról volt szó, „a császári hatalom magából a Habsburg-dinasztiából eredt”, ami azonban Magyarország közjogi különállását nem érintette. A magyar államjogi felfogás szerint a változás csak az osztrák birodalomrészekre vonatkozott (a cím a dinasztiához, annak örökös területéhez tapadt), az osztrák szerint viszont a Magyar Királyságra is. Gergely–Pajkossy 2005, 12–14. Ennek tükrében a továbbiakban, amikor Osztrák Császárságról vagy Ausztriáról beszélek, az osztrák birodalomfél értelmében teszem ezt, tehát abba nem értem bele sem a szűkebb, sem a tágabb értelemben vett Magyar Királyságot. Amennyiben az összbirodalomról szólok, a Habsburg monarchia vagy birodalom kifejezéseket használom. Az osztrák propaganda bemutatását az összbirodalmi szintet érintő általánosságok mellett alapvetően az örökös tartományokra, s

kezelhető egymástól függetlenül. A sajátos magyarországi kontextusban a tradíciók és az újítások viszonyának megértéséhez nélkülözhetetlen a birodalom osztrák részében a hagyományos hadszervezet modernizációjára, a mozgósítást szolgáló – alapvetően eszközjellegű – ideológia kialakítására, illetve az ezt a tömegek felé közvetítő hivatalos propaganda intézményrendszerének megteremtésére irányuló kormányzati erőfeszítések bemutatása is.

Az Osztrák Császárságban a „népi-nemzeti háború” („Volkskrieg” vagy „Nationalkrieg”) koncepciójának² jegyében lebonyolított széles körű mozgósítás mindenekelőtt a Károly főhercegnek köszönhetően létrehozott tartalékos rendszeren, illetve a János főherceg bábáskodása mellett az 1808. június 9-i pátenssel felállítani rendelt *Landwehren* mint területvédelmi szervezeten keresztül korábban intakt tömegeket vont be kötelező vagy önkéntes alapon, ideiglenes jelleggel a fegyveres szolgálatba.³ A „nép” („Volk”) illetően fogalma természetesen nem foglalta magában a nincsteleneket, a megvezethetőséggel, erőszakossággal, megbízhatatlansággal és ostobasággal felruházott alsóbb társadalmi rétegeket, azaz a „csőcseléket” („Pöbel”). A drillre és a nyers erőszakra épülő reguláris hadsereget leszámítva a fegyveres szolgálatra való alkalmasság, csakúgy, mint a szűkebb és tágabb haza, illetve a nemzet szeretetére való képesség bizonyos fokú műveltséggel, illetve bizonyos értékű tulajdonnal és jövedelemmel kapcsolódott össze.⁴ A bécsi kormányzat igyekezett széles körű támogatottságot szerezni az újabb Napóleon-ellenes katonai vállalkozásának, megteremteni a háború céljaival való hazafias, érzelmi-értelmi azonosulást, felkelteni a lelkesedést úgy a civil lakosság, mint a fegyveresek különféle csoportjainak körében, amihez a hivatalos és félhivatalos propaganda változatos eszköztárát vette igénybe. 1809-ben a mobilizációs-háborús propaganda működtetése birodalomszerte eltérő mértékben ugyan, de alapvetően a kormányzat szándékainak megfelelően, tervezetten és szervezeten történt, egy számos elemében innovatív

különösen a német nyelvű tartományokra korlátoztam, míg a Magyar Királyságot illetően a magyarországi propagandát vizsgálom, azaz egyáltalán nem foglalkozom sem Horvátországgal, sem az Erdélyi Nagyfejedelemséggel.

2 Rink 2010.

3 A *Landwehr*hez részletesen lásd: Zehetbauer 2017.

4 Bleyer 2013a, 36–38.

módon és korábban nem tapasztalt mélységben kiépített kommunikációs rendszer keretei között. Az Osztrák Császárság 1809-es propagandája – egyfelől ideológia- és kommunikációtörténeti rendkívülisége, zavarba ejtő gazdagsága, másfelől a háborúnak a birodalmi, a (nagy)német és osztrák nemzeti, illetve a tiroli regionális identitás kialakításában játszott szerepe miatt – a német nyelvű történeti irodalomban nagyjából a százéves évfordulótól kezdve kitüntetett szerepet kapott.⁵

A Magyar Királyság mint az 1791:10. tc. értelmében a Habsburg Monarchián belül közjogi tekintetben független, saját alkotmánnyal rendelkező ország (*regnum independens*) sajátos, a korszakban már archaikusnak számító rendi hadszervezettel rendelkezett. Mivel a cs. kir. hadsereg ún. „magyar ezredeire” nézve a rendi országgyűlés csak a hadiadó összegének és az újoncok számának megajánlásán keresztül rendelkezett befolyással (bár politikailag ez sem volt kevés),⁶ a hiányzó nemzeti fegyveres erő szerepét a rendek számára a honvédelmi szerepkörű, a korszakban diétákon ideiglenes hatállyal szabályozott és eseti jelleggel kiállított, békeállománnyal nem rendelkező inszurrekció⁷ pótolta. Bár a korszakban több tervezet is készült e honvédelmi intézmény modernizálására, átfogó reformjára, állandósítására nem került sor.⁸ Az 1808-as országgyűlés nyomán született törvényi szabályozásban (1808: 2, 3. és 11. tc.) korlátozottan, de kimutatható a rendek alkotmányos érzékenységét és a magyar közjogi tradíciót az új típusú háborúk kihívásaival, a kormányzat általános mozgósítási szándékával összehangoló törekvés. József főherceg a diétát megelőzően átfogó és gyökeres reformtervezetet dolgozott ki,⁹ mely egészében ugyan nem valósulhatott meg, ám egyes elemei beépültek a vonatkozó törvényekbe és egyéb szabályozásokba, köszönhetően annak, hogy az inszur-

5 Mindenekelőtt lásd: Arnold–Wagner 1909, V–XXVII, 275–287; Langsam 1930; Hammer 1935; Rössler 1940 I–II; Redl 1971; illetve legújabban: Bleyer 2013a és b. Az ideológiai vonatkozásokhoz az újabb irodalomból különös figyelmet érdemelnek: Hagemann 2006, illetve Alexandra Bleyer említett doktori disszertációjának és monográfiájának vonatkozó részei. A fejezet, amennyiben külön nem jelzem, a felsorolt irodalmakon alapul, mindenekelőtt Helmut Hammer rendkívül alapos levéltári kutatásokon alapuló monográfiáján.

6 Az „adók és katonák” kérdése körül forgó korabeli diétai vitákhoz részletesen lásd: Poór 2003.

7 A korszak négy inszurrekciójának (1797, 1800, 1805, 1809 – csak az utóbbit vetették harcba) jogi-alkotmányos kereteivel, a korszak mozgósításainak országos és megyei végrehajtásával (csakúgy, mint katonai szereplésével) számos tanulmány foglalkozik. Az utóbbi néhány évtizedből mindenekelőtt lásd: Ódor 1987; Veress 1987 és Vizi 2014.

8 Vö. Gyalóky 1925; Ódor 1992.

9 Tömören ismerteti: Poór 2003, 167–172.

gens haderő modernizációjára és uniformizációjára irányuló törekvései egybevágtak a jómódú birtokos nemesi elitek alkotmányos és nemzetépítési ambícióival. A törvények szükség esetén a politikai testet, rendi nemzetet jelentő nemesség általános és személyes mozgósításáról rendelkeztek: megszigorították a törvényes kivételek körét és a helyettesállítás lehetőségeit, nemesi családonként jövedelemarányosan egy lovas vagy gyalogos felkelőt kellett kiállítani, felszerelni és tartani, a kiváltságos kerületek, szabad királyi városok, egyházi testületek stb. szintén inszurgentek állítására lettek kötelezve. A háború során különféle anyagi és eszmei ösztönzők igénybevételével, kedvező feltételek ígérete mellett a megyei hatóságok igyekeztek katonákat toborozni az ún. „szabad”, azaz önkéntes lovas alakulatokba is. 1808-ban törvény kötelezte a szabad királyi és bányavárosokat, hogy polgáraikból a közrend és közbiztonság fenntartására, valamint városvédelmi feladatokra polgárőrségeket hozzanak létre.¹⁰

A Magyar Királyság alkotmányos különállásából és hadszervezeti sajátosságaiból adódóan a birodalom többi részéhez képest a hivatalos propaganda is sajátos módon működött. A háború viszonylagos katonai és emlékezetpolitikai jelentéktelensége dacára a 19. század végétől fogva a szakszerű hadtörténetírás számos eredményt felmutatott az utolsó inszurrekció szereplését illetően. Feldolgozások születtek a mozgósítást, majd a demobilizációt helyi szinten lebonyolító vármegyei adminisztrációk működéséről is. Azt azonban, hogy az 1809-es háború és különösen az inszurrekció mozgósítása kommunikáció- és eszmetörténeti szempontból mérföldkő volt, sporadikus előzményeket követően épp az utóbbi évtized irodalomtörténet-írása fedezte fel,¹¹ noha a háborús mozgósítás társadalom- és információtörténeti jelentőségére Vörös Károly már évtizedekkel korábban felhívta a figyelmet.¹² Az irodalomtörténet-írás figyelmét azonban tárgyából fakadóan nem annyira a mobilizációt szolgáló hivatalos propaganda szerkezete és működése ragadta meg, hanem mindenképp az időszak négy inszurrekciójának szerzői és közköltészete és egyéb, szűkebb értelemben vett irodalmi produktumai.¹³

10 A témát részletesen feldolgozta: Molnár 1992. A tanulmány arra is felhívja a figyelmet, hogy bár nem volt kötelező, de egyes mezővárosok is felállítottak polgárőrséget.

11 Császár 1909, az újabb irodalomból mindenképp lásd: Porkoláb 2013 és 2014.

12 Vörös 1981, 1987.

13 Az inszurrekciós korpuszban éppúgy találhatunk a konkrét alkalmisághoz szorosabban kö-

A magyarországi jelenségeknek a rendszerező leírására, valamint az osztrák-német, a tartományi szintű regionális, illetve az összbirodalmi érdekű propaganda kontextusában való átfogó igényű tárgyalására hazai részről mindeddig senki sem vállalkozott.¹⁴ Az osztrák esethez hasonlóan az országos érdekű hivatalos kormányzati, illetve a kormányzatilag támogatott félhivatalos propagandát számos nem hivatalos, spontán propagandatermék is követte. A magyarországi közigazgatás sajátosságait tekintetbe véve a központi eszközök alkalmazása mellett az inszurgens alakulatokat szervező vármegyék, illetve a polgárőrsegeket kiállító városok maguk is számottevő autonómiával rendelkeztek a helyi érdekű hivatalos propaganda előállítására nézve. A továbbiakban a nem hivatalos propagandával nem foglalkozom, s csupán érintőlegesen térhetek ki az ideológiai vezérmotívumokra, eszmetörténeti vonatkozásokra és a befogadói oldal reakcióira.¹⁵ Időbeliségét tekintve elkülöníthetjük egymástól a háborút előkészítő, illetve kísérő befolyásolást és a demobilizációs periódusra jellemző propagandatevékenységet. Dolgozatom fókuszában az előbbi két szakasz áll,¹⁶ s mindenekelőtt a magyar nemességre, illetve az ennek fegyveres szervezetét jelentő inszurrekcióra koncentrálok.

Az osztrák propaganda irányítása és szerkezete 1809-ben

Az osztrák birodalomfélre és a szóba jöhető külföldi szövetségesekre, támogatókra irányuló propagandának mindenekelőtt három aspektusára szükséges kitérnünk a továbbiakban: jelentős mértékben intézményesített és professzionalizálódott szervezetére (beleértve ennek személyi hátterét és irányítását), főbb színtereire, alkalmazott technikáira és médiu-

tódó alkotásokat, mint az ettől már eloldódó, a nemesi nemzet számára általánosabb üzenetet megfogalmazó költeményeket.

14 Osztrák oldalról pedig, bár történtek kísérletek arra, hogy a monarchia egészének szempontjából bemutassák a jelenséget (a röpiratok tekintetében például Redl 1971, 111–122, 142–151), ám ezek főként nyelvi akadályok miatt úgy a magyar, mint a különféle szláv nyelvű forrásokat illetően nem sokra jutottak.

15 A kérdéssel Kazinczy Ferenc levelezése kapcsán részletesebben foglalkoztam, lásd: Nagy 2016.

16 A demobilizációhoz lásd: Nagy 2020.

maira, végül ezekkel szoros összefüggésben a társadalmi vonatkozásaira, vagyis azokra a csoportokra, melyekre a meggyőzés irányult. A hivatalos és félhivatalos (azaz állami megbízásra és támogatással létrehozott, de explicite a hivatalosság bélyegét magukon nem viselő) propagandaanyagok előkészítése a mozgósítási terv részeként már jóval a háború kitörése előtt megindult. A szélesebb néptömegek háborúnak való megnyerésére irányuló propaganda kulcsszereplői a kormányzat részéről mindenekelőtt a Johann Philipp Stadion gróf, külügyminiszter, illetve János főherceg voltak. Elképzelésük magvát a széles körű mozgósításon alapuló népi-nemzeti háború gondolata képezte. Az ehhez szükségesnek tartott kormányzati intézkedések szakítást jelentettek az udvar korábbi politikájával. A napóleoni propaganda sikereiből és az Ausztria számára tragikus kimenetelű 1805-ös háború tapasztalataiból okulva igyekeztek meggyőzni I. Ferencet az aktív sajtópolitika szükségességéről, aki az innovatív eszközökkel szemben bizonytalan volt, és a cenzúrára hagyatkozott. Stadion a nép nemzeti jellegű politikai nevelésének érdekében szükségesnek tartotta a „nemzeti sajtó” létrehozását, amely támogatja a nemzetépítést és a patriotizmust, hangsúlyozva a nép számára érthető és tiszta stílusban megírt írások terjesztésének szükségességét.¹⁷ János főherceg szintén elkötelezett volt a német nemzeti érzület fejlesztésében és szétterjesztésében. Gondolkodására nagy hatást gyakorolt az 1804-ig Bécsben működő svájci történész, s a bécsi „politikai romantikára” komoly hatást gyakorló Johannes von Müller személye és munkássága,¹⁸ különösen a svájciak közösségérzésének jelentőségére, illetve az elitek hazafias cselekedeteinek a tömegek számára jelentett mintaadó funkciójára vonatkozó elképzelései.¹⁹ Stadion és János jó viszonyt ápolt olyan, Napóleonnal szemben álló német patrióta értelmiségiekkel is, mint a porosz publicista, diplomata és politikai gondolkodó Friedrich von Gentz vagy a tiroli történész, szerkesztő, hivatalnok Josef von Hormayr.²⁰ Gentz korán felismerte, hogy a francia forradalmi hadsereg sikereiben a lelkesedés ereje, azaz a nép egészének

17 Bleyer 2013b, 312–313. Stadion tevékenységéhez és politikai nézeteihez részletesen lásd a következő munka vonatkozó részeit: Rössler 1940.

18 Bleyer 2013b, 315. Müller később Napóleon hívévé vált, 1807-ben Jérôme Bonaparte vesztfáliai király kasseli udvarában nyert alkalmazást.

19 Langsam 1930, 44–46.

20 Hammer 1935, 38, 41. Langsam 1930, 44–55.

emocionális alapú háborús mobilizációja lényeges szerepet játszott. Ennek kapcsán hangsúlyozta a közvélemény alkalmas eszközökkel történő befolyásolásának és megfelelő irányba való terelésének szükségességét.²¹ A reguláris hadsereget modernizáló, de a *Landwehr*rel és Stadion terveivel szemben szkeptikus fővezér, Károly főherceg is felismerte a nép katonai nevelésének, különösen a katonai hőskultusz és tradíciók közvetítésének, a haderőreformmal párhuzamosan a katonai szellem megújításának szükségességét.²² A párizsi osztrák követ, Klemens von Metternich, aki tájékozott volt a napóleoni propaganda módszereit illetően, s felfigyelt a sajtó növekvő jelentőségére is, szintén támogatta az új, aktív osztrák sajtópolitika kialakítását.²³

A literátus nyilvánosság befolyásolásának legfontosabb eszközét a sajtóirányítás jelentette,²⁴ ami a nyomtatás és lapalapítás privilégiumának hatósági kézbe tartásán és ellenőrzésén alapult. Ennek negatív formáját az előzetes cenzúra és a külföldi nyomtatványok behozatalát korlátozó revízió hagyományos eszközei képezték, 1809-ben az özönszerűen megjelenő hazafias nyomtatványokat illetően ugyanakkor lazítás tapasztalható a cenzúra egyébként igen szigorú gyakorlatában. Stadionnak és János főhercegnek köszönhetően azonban a sajtó pozitív befolyásolása is előtérbe került: egyfelől megfelelő arcélú lapok alapításának engedélyezése és kiadása, illetve szerkesztőik, szerzőik finanszírozása, másrészt hivatalos vagy a hivatalosság látszatát kerülő propagandisztikus röpiratok, röplapok elkészítésére adott megbízások.

A nyomtatott propaganda célcsoportjait tekintve a legáltalánosabb szinten el kell különítenünk a Habsburg birodalmon belülre, valamint a kívülre, azaz a potenciális szövetségesként szóba jöhető semleges, szövetséges vagy ellenséges államok lakosságára, kormányzataira, politikai és véleményformáló elitjeire irányuló propagandát. A belső propaganda-tevékenységet illetően a közigazgatásilag, nyelvileg, etnikailag, a rendi és osztályhatárok által is erősen tagolt birodalomban a mozgósítás le-

21 Bleyer 2013b, 308–309. Osztrák szolgálatban játszott szerepéhez lásd: Redl 1971, 35–48.

22 Redl 1971, 49–51. Károly főherceg elképzeléseire részletesen lásd: Hissmann 1987, 31–32, 37–49.

23 Hammer 1935, 23–29. Langsam 1930, 28–55.

24 A háborút a monarchián belül előkészítő sajtóirányításhoz lásd: Hammer 1935, 33–38. Az előzményekkel együtt összefoglalja: Redl 1971, 6–34.

bonyolítására létrejött intézményrendszer már eleve szegmentáltan kezelte a propaganda célcsoportjait. A kívánt hatást, azaz a mozgósítást és a háborúpárti közvélemény kialakítását egyfelől csoportspecifikus médiumok, műfajok használatán, másfelől az ezek által közvetített sajátos üzeneteken keresztül igyekeztek a propaganda előállítói elérni. A soknemzetiségű monarchia osztrák felében a propaganda nyelvét illetően ugyan a német dominált (a külföld meggyőzésére irányuló törekvésekben a német mellett a francia), ám a legfontosabb szövegek egyúttal tartományokban beszélt nyelvekre fordítva is megjelentek. Elkülöníthetjük egymástól a különféle fegyveres testületek tagjaira, illetve az civil lakosságra irányuló propagandát, ugyanakkor az új, milíciajellegű polgár-katonaság, a *Landwehr* és a hagyományos irreguláris tiroli *Landsturm* (népfelkelés) eleve szorosan kapcsolódott a polgári lakossághoz (hasonlóan a magyar és horvát inszurrekcióhoz), a tartalékos rendszer pedig a reguláris hadsereget kötötte hozzá ehhez.²⁵ A célközönség műveltségére tekintettel az eliteket és az olvasottabb középrétegeket inkább racionálisan érvelő röpiratokon, míg a tömegeket rövidebb, az érzelmekre ható munkák útján igyekeztek meggyőzni. A propaganda irányítói ugyanakkor egy többlépcsős kommunikációs modellben is gondolkodtak, mikor igyekeztek kihasználni a műveltebb elitek, helyi tekintélyek és véleményvezérek (hivatali előljárók, papság, tekintélyesebb polgárok, nemesek stb.) információ- és érték közvetítő szerepét a tömegek felé.²⁶ Ezen szempontok tükrében az 1809-es propaganda technikáit és médiumait funkciójuk szerint a következőképpen oszthatjuk fel.

1. A hivatalos propaganda egyik legfontosabb, nyíltan a központi kormányzat álláspontját közvetítő médiumát a „hivatalos írások” kategóriájával ragadhatjuk meg. Ezeknek a több formátumban is megjelent szövegeknek a legjelentősebb csoportját az 1809 áprilisának elején kiadott háborús manifesztum, azaz a háborút deklaráló, s annak okait részletesen taglaló hosszabb kiáltvány,²⁷ illetve a különféle hivatalos proklamációk képezték. Idesorolhatjuk a polgári és katonai hatóságok részéről kibocsátott különféle hivatalos körrendeleteket (jogszabályok és egyéb hivatalos iratok, hirdetések, kiáltványok stb.), melyek számos esetben nem

²⁵ Redl 1971, 65–73.

²⁶ Bleyer 2013b, 317–319.

²⁷ Manifest 1809.

pusztán technikai jellegű utasításokat, hanem ideologikus tartalmakat is közvetítettek, nyilvános kihirdetésükön (a helyi hatóságok és papság által, röplapok és falragaszok formájában stb.) keresztül pedig széles tömegeket értek el.

Philipp von Stadion grófnak 1809 februárjában sikerült megnyernie a háborús propaganda ügyének a sajtó célzatos véleményformáló erejét régóta hangoztató Friedrich von Gentzet, aki ezt követően Bécsben az Államkancellária alkalmazásába állt.²⁸ Február 26. és 30. között ő szövegezte azt a manifesztumot, mely az elkerülhetetlennek feltüntetett támadó háborút hosszú és alapos, érvelő nemzetközi jogi okfejtéssel mint „igazságos háborút” (*bellum iustum*), az önvédelem és a béke megtartására tett erőfeszítést legitimálta. A manifesztum deklaráltan Napóleon elnyomóként ábrázolt rendszere, és nem a francia nép, nemzet mint olyan ellen irányult.²⁹ E szöveg elsődleges célcsoportját az európai fejedelmek, illetve külföldi és monarchián belüli politikai és szellemi elitiek jelentették. A szöveg április 15-én megjelent a *Wiener Zeitungban*, hogy minél nagyobb publicitást érjen el, brosúra formájában a bécsi állami nyomda mellett egyúttal Salzburgban és Grazban is nyomtattak belőle.

A hivatalos proklamációk talán a legfontosabb eszközt jelentették az 1809-es belső és potenciális szövetségesekre irányuló külső propagandának. A szövegek a Habsburg Monarchia, illetve a szövetségesként szóba jöhető területek lakosságához, népeihez szóltak. A reguláris hadsereghez, illetve a *Landwehr*hez címzett kiáltványokat a gyakorlatban nyilvános hadparancsok formájában bocsátották ki, ezek szélesebb körű terjesztése a civil lakosságot felszólító szövegekéhez hasonlóan történt. A proklamációk egy része a császár, I. Ferenc, más része az egyes hadseregek élén álló hadvezérek, javarészt Habsburg főhercegek neve alatt jelent meg. A háttérben maradó, de az esetek jelentős részében azonosítható szerzők többnyire a német kulturális tér Napóleonnal szemben álló prominens értelmiségijeitől kerültek ki. A mozgósítás és a háború során az udvar mellett teljesített szolgálatot a Bécsbe települt, majd 1808-ban feleségével, Dorothea Mendelssohnnal együtt katolizált Friedrich Schlegel, aki a Habsburg udvarra ebben az időben mint a nagynémet

²⁸ Hammer 1935, 71–72. Gentz szerepéhez, a szöveg és a nyomtatvány keletkezéséhez: Riedl 1971, 35–48.

²⁹ Hammer 1935, 77–78.

nacionalizmus potenciális támogatójára tekintett. Schlegel „egy udvari titkár rangjával és járandóságával” szegődött Károly főherceg alá,³⁰ közvetlen főnöke Stadion, korábbi müncheni követ lett, aki Károly főserégének általános intendánsaként működött az ötödik koalíciós háború alatt. Ferdinánd északi hadseregénél Matthäus Casimir von Collin bécsi költő, János déli hadseregénél Guiseppa Carpani olasz költő, végül a Tirolért felelős Johann Gabriel von Chasteler altábornagy (FML) oldalán Joseph von Hormayr töltötte be ezt a tiszteket.³¹ A hadseregekkel „együtt mozgó”, az érintett területek civil lakosságára s egyúttal az adott seregtestekre irányuló propaganda ennek megfelelő sorrendben: az ellenséges Bajorország és a potenciális szövetséges német államok lakosságát, a lengyeleket, az olaszokat, végül a sajátos kollektív identitástudattal rendelkező tiroliakat célozta meg. Az adott sereg mellett szolgálatot teljesítő „katonai intendánsok vagy titkárok”³² részben maguk is olyan szereplők voltak, akik otthonosan mozogtak a propaganda által megszólítani kívánt potenciális befogadók kulturális közegében.

A kormányzat ily módon a következőkhöz intézett hosszabb-rövidebb proklamációkat (a teljesség igénye nélkül): az „Ausztriai Birodalom” népeire, a német nemzethez, az olaszokhoz, a tiroliakhoz, a bajorokhoz, a szászokhoz, a Varsói Hercegség lakosaihoz, illetve Bécs polgáraihoz. Friedrich Schlegel fogalmazta például Károly főherceg nevében nem csupán a németekhez intézett nacionalista szellemű kiáltványt, de a tüzes nyílt hadparancsokat is (közte az április 6-ít).³³ A „nagy” proklamációk mellett több, egy-egy adott kollektívumra irányuló kisebb szöveg is megjelent. Az eredetileg is több röpíves formátumban és nyelven kinyomtatott proklamációkat és hadparancsokat újságok utánközlésein keresztül is szisztematikusan terjesztették. A rendszernek köszönhetően a cs. kir. hadsereg megjelenésével – amely röplapokat is szállított magával – egyúttal szabályos hadjárat kezdődött a közvélemény befolyásolásáért is, melyet bajor és francia részről is ellenpropaganda fogadott. A katonák ezeket maguk is osztogatták, illetve igyekeztek a helyi elöljárókat rávenni ezek nyilvános

30 Friedrich von Schlegel an August Wilhelm Schlegel, Anne Louise Germaine de Staël, Wien, 29.03.1809 In KdF II, 22–23.

31 Hammer 1935, 72.

32 Langsam 1930, 65. 1. lj.

33 Langsam 1930, 43.

kifüggesztésére. A rövid ideig megszállt bajor területeken a helyi lapok felhasználására is kísérlet történt.³⁴ A főhadiszíntéren a hadsereg megtorpanásával, vereségeivel, majd visszavonulásával értelemszerűen a propagandának ez a típusa is visszaszorult. Osztrák oldalról újabb lendületet ezután csak a Károly főherceg asperni győzelme (május 21–22.) adott a propaganda-hadjáratnak.³⁵

A manifesztumot és a legfontosabb proklamációkat, akkor is, ha célcsoportjuk igen specifikus volt, az egész monarchián belül (adott esetben kívül is) több nyelvre fordítva, a nyomtatott média teljes spektrumának igénybevételével (különbféle formátumú röpiratos utánnyomások, hírlapi utánközlések, hadihírek sorozatai) terjesztették. A hadügyminiszter, gróf Zichy Károly már 1809. március elején felvetette Károly főhercegnek egy „kicsi, járóképes” tábori sajtó felállításának ötletét, mely nem csupán a különböző rendelkezések gyors kinyomtatásában és szétterjesztésében segítheti a hatóságokat, de egyúttal a propagandisztikus katonai bulletinek és proklamációk előállítását is szolgálja. Szintén Zichy indítványozta saját tábori posta és futárszolgálat létesítését az egyes hadseregek számára, azzal a céllal, hogy a híráramlást meggyorsítsa.³⁶

A szokatlan újításokra a magyarországi literátus nyilvánosság is felfigyelt. A Zemplén vármegyei inszurrekciót szervező állandó bizottság tagja, Kazinczy Ferenc néhány nappal a háború kitörését követően, 1809. április 21-én Virág Benedeknek írott levelében regisztrálta az 1809-es osztrák háborús-mozgósító propaganda kormányzati irányítású ideológiai és médiatechnológiai innovációját. Kazinczy értelmezése szerint a patriotizmus eszméje – és a hazaszeretetre való képesség – ezáltal hozzáférhetővé vált az örökös tartományok korábban pusztán alattvalókként kezelt lakosai számára is. A patriotizmus propagálására nem egyszerűen a háborús lelkesedés felkeltését és a mobilizációt szolgáló hatékony kormányzati eszközként, de a monarchia legitimációjának új elemeként tekintett: „Valóban gyönyörűek a' mit az uralkodás még az Austria lakosinak is mond a' haza szeretet haszna 's dicsősége felől. Sok ember eddig azt hitte, hogy a' hazaszeretetet csak pártosok' szava és hogy a' Monarchiák' lakosinak nem kell ezt is ismerni, 's elég nekik a dein Wille ist unser Gesetz. Az ő Felsé-

³⁴ Bleyer 2013b, 322–323.

³⁵ Ehhez a szakaszhoz lásd: Hammer 1935, 117–119. Riedl 1971, 99–110.

³⁶ Hammer 1935, 73–75.

ge, a' nagy bajnok Károly és a' tudományokat kedvellő János proclamatíói elevenítő Írások 's látjuk hogy még az Austriaiakra is nagyon hatnak."³⁷

2. A hivatalosan kontrollált információáramlás igen fontos médiumát jelentették a napi- és haditudósítások számozott sorozatai (*Tagesberichte* vagy *Armeeberrichte*, pontos címe: *Tagesberichte der k.k. Armee*) is, melyek a hadjáratot kísérték.³⁸ Ezek tulajdonképpen a francia bulletinek osztrák megfelelői voltak. A negyedréti formátumú, néhány lapnyi terjedelmű tudósításokat nagy példányszámban és több nyelven nyomtatták ki, majd röpiratként, különkiadásként vagy az újságokban megjelentetve terjesztették a monarchián belül, s azon kívül is. A formátum értékét gyors reakcióképessége adta: ily módon közvetlenül a hadieseményeket követően lehetségessé vált az osztrák álláspont kialakítása és annak gyors szétterjesztése. Előállításuk kezdetben úgy történt, hogy a szöveget a főhadparancsnokságnál megírták, majd beküldték ellenőrzésre Bécsbe a hadügyminisztériumba, s onnan továbbították a nyomdába (van Ghelenschen örökösének). Az első, április 10-i szám megjelentetése ezen a módon mindössze három napot vett igénybe. Nem sokkal később a *Polizeihofstellét* is beiktatták az ellenőrző szervek közé. Ebből a sorozatból ebben a formában összesen 14 szám jelent meg 1809. április 25-ig. Bécs megszállását (május 13.) és az udvar menekülését követően a sorozatot másutt nyomtatva *Tags-Berichte über die neuesten Kriegs-Ereignisse* címen újraindították, a tartalma felett továbbra is erős katonai és kormányzati kontroll érvényesült.³⁹

3. A kormányzatilag létrehozott, támogatott folyóiratok a befolyásolás közvetettebb, míg a sűrűn megjelenő hírlapok a közvetlenebb eszközt jelentették. Az előbbieket illetően fontos lépést jelentett a *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* 1808. áprilisi megalapítása, Johann Michael Armbruster főszerkesztésével. E sajátos, vegyes közleményeket tartalmazó „honismereti” lap profiljának kialakításakor fontos szempont volt, hogy a megfelelő hatás kiváltása, azaz az alattvalók hazafias-nemzeti érzelmeinek felébresztése érdekében elkerüljék a hivatalosság látszatát. A lap ennek érdekében nem a rendelkezések és a hírek egyszerű utánközlésére szorítkozott, hanem számos eredeti cikket közölt, egyúttal

37 Kazinczy Ferenc Virág Benedeknek, Széphalom, 1809. április 21. In KazLev VI, 345.

38 Gyűjteményes kötetüket lásd: Sammlung 1809.

39 Hammer 1935, 99–113; Bleyer 2013b, 463–464.

fontos médiumát jelentette a *Landwehrre*, az 1808-ban létrehozott új típusú osztrák véderőre irányuló propagandának: felsőbb utasításra 1809 elejétől külön rovatot szentelt ezeknek az alakulatoknak, és számos hozzájuk kapcsolódó alkalmi munkát (beszédet, verset) jelentetett meg.⁴⁰

Armbruster kísérletet tett egy merőben új típusú lap, egy ún. „nép-lap” megalapítására is, ez lett a *Der Wanderer*.⁴¹ Ennek próbaszáma 1809. március 20-án jelent meg, s már fejlécében is tükrözte azt az igényt, hogy a monarchia összes népe számára olvasnivalót nyújtson. A metszet egy vándort ábrázol, aki összetalálkozik három ölelkezve fraternizáló felfegyverzett férfival, akik jellegzetes nemzeti viseletüket hordják: egy tirolival, egy magyar nemesi felkelővel (aki huszáruniformist visel), végül egy osztrák *Landwehrmannal*. Első cikke a tiroliaiak 1703-ban, a „bajor felfordulás” alatt és 1809-ben tanúsított helytállásának párhuzamaival foglalkozott.⁴² A franciák gyors bevonulása miatt azonban a lap – azonos fejléccel és tipográfiával – csak 1814-től jelenhetett meg rendszeresen. Bár tudományos szaklapról van szó, de lényegében a háború céljait szolgálta az 1808 januárjával Károly főherceg kezdeményezésére a Kriegersarchiv igazgatója, Gomez szerkesztésével létrehozott *Österreichische Militärische Zeitschrift* is, mely a tisztek katonai műveltségének elmélyítését célozta.⁴³

A hírlapok közül a legfontosabb az Armbruster által szerkesztett privilegizált hivatalos lap, a *Wiener Zeitung* volt, mely erős kormányzati ellenőrzés alatt állt. E hagyományos referáló újságot alapvetően az óvatosság jellemezte: a híreket szárazon, minden kommentár nélkül közölte. Franciaellenes hangoltsága 1808-tól – különösen a Napóleon elleni spanyol felkelésről és gerillaháborúról érkező hírek közlésével, majd a *Landwehr*-rel kapcsolatban egyre gyakrabban megjelenő tudósításokkal – meglehetősen lassan öltött csak testet. Az újság Bécs megszállását követően továbbra is működött, de francia redakció alá került, így a Budára menekült udvar egy időre elvesztette legfontosabb hivatalos szócsövét.⁴⁴

40 Hammer 1935, 34–37; Bleyer 2013b, 454–462.

41 Hammer 1935, 37–38; Bleyer 2013b, 472.

42 DW, 1809. Probe-Blatt, No. 1. A kevés fennmaradt példány közül az egyik – sok más háborús propagandanyomtatvány között – Matthias Perth bécsi hivatalnok naplójába kötve lelhető fel: WBR HS, H.I.N.-25772, Bd. I, Mathias Franz Perth, Tage-Buch, Pars XIX, Begebenheiten meines Lebens nebst andern Merkwürdigkeiten, Vom 7ten April bis 12ten May 1809.

43 Hissmann 1987, 46. A cikkek mutatóját lásd: Hochedlinger 2007.

44 Hammer 1935, 33–34; Bleyer 2013b, 439–445.

Az aktív sajtópolitikában egészen új irányt jelentett az *Österreichische Zeitung* megjelenése. A mozgatható táborigazsajtón előállított hivatalos, kifejezetten a kormányzat háborús céljainak szolgálatába állított hadilapot Friedrich Schlegel szerkesztette. Schlegel korábban is felvetette ugyan a lapalapítás ötletét, azonban csak a háború folyamán, Bécs május 13-i francia megszállásának következtében, a *Wiener Zeitung* és a *Vaterländische Blätter* elvesztésével vált igazán sürgetővé a kormányzat számára egy hadilap létrehozása. Ennek segítségével ugyanis megvívhatónak tűnt a hadihírek értelmezése körüli információs küzdelem a hírlapokon és bulletineken keresztül kifejtett francia propagandával. Schlegel egykori ötletét Friedrich Lothar Stadion osztotta meg bátyjával, Philippel, majd június közepére sikerült megnyerni az uralkodót is az ügynek, aki jóváhagyta szerkesztőként a német író személyét, egyúttal a kormányzati kontroll fenntartásának jegyében a fiatalabb Stadiont kívánta „főszerkesztőnek”. A lap koncepcióját Rainer főherceg is véleményezte, aki az újságot alkalmasnak találta arra, „hogyan az összes híreket a monarchia lakosságának minden osztálya között elterjessze, és ezáltal hozzájáruljon a patriotizmus fenntartásához”.

A lap június 24-étől az eredeti szándék szerint hetente kétszer jelent volna meg, valójában azonban több alkalommal is dupla számként került ki a sajtó alól, továbbá mellékletek is tartoztak hozzá. Az utolsó szám, amelyről tudunk, az 50–51. dupla szám, illetve ennek melléklete, mely 1809. december 16-án jelent meg. A mozgatható táborigazsajtó nyomdát mindig a főhadiszállás közelében állították föl, először valahol Morvaországban, majd Pesten.⁴⁵ A hadilap alapvetően hivatalos napi tudósításokat (*Tags-Bericht*), illetve egyéb, gondosan szelektált, a mozgósításról, hadisikerekről szóló híreket, hivatalos szövegeket közölt újra a monarchia minden részéről (közte a magyar inszurrekcióval kapcsolatban), továbbá a franciákkal szemben álló törekvéseket hangsúlyozva, külföldről. Egyúttal a francia hadihíreket és Napóleon nyilvános rendelkezéseit, próklamációit lábjegyzetek formájában kritikusan kommentálta. Helyet kaptak benne az önkéntesek toborzásának sikerét bizonyító cikkek, illetve egy rovat, mely a hazafias hozzájárulásokat, adományokat listázta.

⁴⁵ Részletesen lásd: Hammer 1935, 123–175; Bleyer 2013b, 446–453. A lapnak ma egyetlen – feltételezhetően – teljes gyűjteményes sorozata ismert: ez a bécsi Hadilevéltár könyvtárában (Bibliothek des Kriegsarchivs, Bécs) található, jelzete: P VIII r12.

4. A *Landwehr* feltöltése és mozgósítása, különösen János főherceg szemében, az egyik legfontosabb területét jelentette a kormányzati politikának, érthető hát, hogy a hivatalos cirkulárék mellett is igen erőteljes propaganda irányult a helyi polgári lakosságból létrehozott területvédelmi intézmény potenciális és aktuális tagjainak meggyőzésére.⁴⁶ A *Landwehr*-zászlóaljok toborzása és buzdítása az érintettek társadalmi helyzetére és belső motivációjára tekintettel sajátos ideológiát és eszközöket igényelt, melynek a mozgósítás során már állampolgárként kezelt alattvalók honvédelmi kötelességeire, illetve hazafias lelkesedésére kellett apellálnia. A *Landwehr* 1808 közepétől meginduló toborzásában kezdetben a helyi hatóságok, a katolikus papság és a szószék kapta az elsődleges szerepet, s a későbbi ünnepélyes zászlószentelő szertartásokat szintén buzdító prédikációk kísérték. Ezek azonban Bécsen, illetve az erősen vallásos vidékeken kívül önmagukban nem bizonyultak elégséges eszköznek a kívánatos mozgósítás eléréséhez.⁴⁷ Az alakulatok legénységét potenciálisan azon 18 és 45 év közötti fegyverképes férfiak adták, akik nem tartoztak a felsorolt kivételek közé (például papok, nemesek, hivatalnokok vagy honoráciorok), és nem szerepeltek a reguláris hadsereg kiegészítését szolgáló konskripciók listákon. A kötelezettek így zömmel az alsóbb társadalmi rétegekből kerültek ki, sorsolás alapján, helyettes állítására ugyanakkor lehetőségük nyílt. Számosan azonban hazafias lelkesedésből önként jelentkeztek, különösen Bécsben. A kivett csoportokat a kormányzat nem jogszabályilag kötelezte, hanem propaganda útján morálisan igyekezett a részvételre ösztönözni. A tiszteket a kiszolgált katonatisztek mellett a helyi elitek és középrétegek adták, köztük számos nemes, akik jelentős része civil foglalkozású volt.⁴⁸ A zászlóaljok parancsnokainak nem csupán katonai vezetőnek kellett lenniük, de az alárendeltek politikai nevelését is meg kellett valósítaniuk. Ezt a propaganda egyéb eszközeinek használata mellett annál is szükségesebbé tette, hogy a *Landwehr* legénysége csupán rövid kiképzésben részesült, melynek során magától nem alakult volna ki megfelelő testületi szellem.⁴⁹

46 Összefoglalóan lásd: Zehetbauer 2017, 124–172. Redl 1971, 65–88.

47 Zehetbauer 2017, 130–134.

48 Zehetbauer 2017, 26–68.

49 Redl 1971, 72.

A *Landwehrre* irányuló propaganda leghatékonyabb eszközévé a későbbiekben a félhivatalos, nem hivatalos versek és harci dalok váltak, a költészet egyébként is a mozgósítás egyik igen fontos médiumát jelentette. A *Landwehrnek* szóló, nagy népszerűségnek örvendő számtalan aprónyomtatványos formában, illetve újságokban terjesztett vers, dal és mars közül ki kell emelnünk a drámaíró Heinrich Joseph von Collin *Lieder österreichischer Wehrmänner* című gyűjteményét, melynek elkészítésére 1808-ban kapott felsőbb megbízást. A gyűjtemény 1809-ben először Bécsben, Anton Straußnál jelent meg, a nép között dömpingáron értékesítették. 1809 márciusában a *Polizeihofstelle* felvette a kapcsolatot a tartományi kormányzatokkal, hogy a terjesztéshez helyben megfelelő „hazafias” könyvkereskedőket és kiadókat keressen, illetve egyéb nyelvekre is lefordíttassa a dalokat. Collin dalait így lengyel, cseh és szlovén nyelvre is lefordították, valamint számos nem hivatalos utánnomásuk is megjelent. Collin dalai mintegy rövid életű irodalmi zsánert teremtve számos ismert és ismeretlen utánczóra találtak.⁵⁰

5. Külön kell szólnunk az udvar által támogatott röpiratok köréről. János főherceg inspirációként maga is gyűjtötte az angol és spanyol Napóleon-ellenes röpiratokat, melyekhez Triesztben Collingwood admirálison, az adriai brit flotta parancsnokán, illetve Olaszországon keresztül jutott hozzá, majd fordítás, szerkesztés és kiadás céljából eljuttatta azokat a vele kapcsolatban álló patrióta-nemzeti érzelmű értelmiség köréhez is.⁵¹

A félhivatalos röpiratok közül technikáját tekintve sajátos az a névtelenül, németül és franciául is megjelent kis füzet, amely által „egy osztrák hazafi” néhány, francia újságokból kiszemezgetett, Ausztriára nézve kedvezőtlen hírt igyekezett megcáfolni.⁵² A „Germanien” koholt nyomdahely alatt 1808–1809-ben megjelent terjedelmesebb röpiratok köre János főherceg közvetlen sugalmazására, Hormayr segítségével jelent meg. Ezeket titokban nyomtatták, s mindenekelőtt a helyi véleményvezéreknek, azaz lelkipásztoroknak, előjáróknak, *Landwehr*-tiszteknek osztották szét őket, így hamar elterjedhettek az egész monarchiában.⁵³ A legfontosabb röpiratok a spanyol ellenálláshoz, gerillaháborúhoz kapcsolódó propagan-

50 Zehetbauer 2017, 135–172. Redl 1971, 73–75. Vö. Hammer 1935, 42–43.

51 Langsam 1930, 50–51. Hammer 1935, 38–41.

52 Bemerkungen 1809; Observations 1809. Vö. Arnold–Wagner 1909, 284.

53 Arnold–Wagner 1909, 284–285.

daszövegek német fordításai: a Pedro Cevallos-féle kommentárral ellátott hivatalos iratok (*Authentische Darstellung*),⁵⁴ illetve egy többkötetes dokumentumgyűjtemény (*Actenstücke*).⁵⁵ Hasonlóan jelentős munka az ugyanott névtelenül megjelent, Hormayrnak tulajdonított *Der Vendee-Krieg*,⁵⁶ mely a királyhoz és a valláshoz való hűség imperatívuszát közvetítette a rojalista francia parasztok felkelésének történetén keresztül, illetve a szintén hozzá kötött propagandisztikus szándékkal kompilált, a francia és a pápai udvar közötti levelezés (1808), mely Napóleonnak az Egyházi Állammal és a katolikus egyházzal szemben elkövetett bűneire igyekezett irányítani a figyelmet.⁵⁷ Az utóbbi kivételével e munkák a forradalom-, illetve Napóleon-ellenes populáris ellenállás példáinak felelevenítésével a kormányzat, s különösen a János főherceg által Napóleonnal szemben előmozdítani kívánt népi-nemzeti háború koncepcióját igyekeztek alátámasztani. A Cevallos-féle röpirattal, illetve a *Wiener Zeitung* vonatkozó hírein keresztül az udvar a spanyol gerillaháború hadisikereinek instrumentalizálására törekedett egy, a közeljövőben Napóleonnal és szövetségeseivel vívott háború ideológiai és hadszervezeti megalapozásában.⁵⁸

Az 1809-es háború és a magyar nemesi felkelés propagandája

A polgári lakosságra, illetve az inszurrekcióra és a polgárőrsegekre irányuló magyarországi hivatalos propaganda szerkezete az osztráknál csökevényesebb volt, s általában véve a centralizáció alacsonyabb szintje

54 Cevallos 1808. A Cevallos röpirat sorsához részletesen lásd: Wohlfeil 1962–63. Wohlfeil szerint a szövegnek több német fordítása is forgalomban volt, amelyek közül az F. A. Bran-féle változat futotta be a legnagyobb karriert. Cevallos a központi junta államminisztereként maga is felismerte, hogy a Napóleon-ellenes felkelés sikerre vitelében s a francia propagandairatok által sugallt képpel szemben szükséges a szélesebb európai nyilvánosság megnyerése is. 1808 végén – 1809 elején Európa-szerte ismertté vált röpirata, melyet egyéb propagandaszövegek (manifesztumok, proklamációk stb.) követtek, ezt az elvet ültette át a gyakorlatba.

55 Actenstücke 1808, I–IV.

56 Vendee 1809. Vö. Arnold–Wagner 1909, 285.

57 Correspondenz 1808. A szerzői attribúcióhoz lásd az Österreichische Nationalbibliothek katalógusát.

58 A spanyol fejleményeknek az osztrák propagandára gyakorolt hatásához részletesen lásd: Wohlfeil 1965; Redl 1971, 19–25; Reinalter 2010.

jellemezte. A hivatalos és félhivatalos propagandába beiktatódott a vármegyék közép szintje, ahogy a központi rendelkezések foganatosítása, adott esetben a propagandisztikus értéket is hordozó központi rendelkezések végrehajtása szintén rájuk hárult. A francia háborúk következtében, ahogyan arra Vörös Károly rámutatott, az európai fősodortól elzárt, félperiferikus helyzetű magyarországi társadalom számára is kitágult, „hirtelen ingergazdaggá” vált a világ, amit információs robbanás, a széles értelemben vett „irodalmi termelés gyors kibővülése” kísért. A nemesi csapatok (de)mobilizációja, katonai működése önmagában is sajátos kommunikációs helyzetet teremtett, „melynek során a legtávolabbi megyék nemesi is összetalálkozhattak egymással”, ami lehetővé tette, hogy „a nemesség minden rétegének szintjén megismerkedjék más megyék hasonló viszonyaival és ottani nemestársainak véleményével”.⁵⁹

A propaganda igen jelentős hányadát különféle műfajú, nem hivatalos buzdító szövegek tették ki, melyekkel itt csak érintőlegesen foglalkozhatunk. Ezek között egyaránt találhatunk a szűkebb alkalmisághoz (zászlószentelőkhöz és szemlékhez, inszurgens főtisztek személyéhez, megyei alakulatokhoz) kötődő egyházi és világi szónoklatokat, verseket, a szűkebb okkazonalitástól már eloldódó prózai röpiratokat és költészetet, a felkelő alakulatok általi használatra szánt, az inszurrekció nyilvánosságában variálódó közköltészethez sorolható szöveges marsokat, de kuriózumként előadásra szánt alkotásokat, színdarabot, énekes vitézi játékot, illetve zenedarabokat is ismerünk.⁶⁰ Az osztrák esethez hasonlóan az 1809-es magyarországi propaganda az ország rendi és ennek alapján létrejött hadszervezeti tagoltságához (nemesi felkelés, szabad királyi és bányavárosok, illetve egyes mezővárosok polgárőrségei) igazodva alapvetően szegmensenként működött. Ritkábbak voltak azok a szövegek, melyek a privilegiált országlakosok szélesebb kollektívumát szólították meg, de ezekben az esetekben is specifikus üzenetek fogalmazódtak meg – a patriotizmus és az uralkodóhoz való lojalitás diktálta általános kötelességek tudatosítása mellett – a különböző rendi állású csoportjai számára. A propaganda nyelve jelentős részben már magyar, illeszkedve a megyéket kézben tartó,

⁵⁹ Vörös 1987, 448–449.

⁶⁰ Ezek áttekintéséhez mindenekelőtt lásd: Császár 1909. Költészetéhez: Weber 1915; Porkoláb 2013, 2014. A közköltészetéhez: Medgyessy S. 2012; Csörsz–Küllös 2013. A korszak rendi költészetéről, ahová az inszurrekciós poézis is tartozik, lásd: Vaderna 2017, 53–58.

jómódú birtokos nemesség nemzetiesítő törekvéseihez, kisebb részben, az ország többnyelvűségéhez igazodva, latin és – különösen a polgárságra irányuló szövegek esetében – német.

A hivatalos inszurrekciós propaganda egyik kulcstényezője Magyarország nádoraként a felkelés fővezére, József főherceg (valamint az ő katonai és értelmiségi bizalmasainak, beosztottainak köre) és a nádori kancellária, a másik pedig a helytartótanács, amelyen keresztül az egyes vármegegyék körlevelek formájában megkapták a különféle végrehajtandó rendeleteket, utasításokat. Az osztrák mechanizmust, amelyben az egyes cs. és kir. hadseregek élén álló fővezérek mellé a hadseregre és a művelési területek lakosságára irányuló propagandatevékenység ellátására egy-egy „hivatásos” írástudó került, bár némileg más formában, de a magyarországi szisztéma is követte. A nádor köreiből mindenekelőtt két író, Kisfaludy Sándor, illetve Verseghy Ferenc emelkedik ki. Amíg Kisfaludy katonai, addig a József főherceg magyarnyelv-tanáraként kormányzati szolgálatba szegődő Verseghy civil oldalról vett részt az 1809-es magyarországi propaganda előállításában.⁶¹

Miután 1808 végén az inszurrekciót megajánló diéta ürügyén Kisfaludy szolgálatra jelentkezett a nádornál, József főherceg főhadsegédjén, gróf Beckers Józsefen keresztül egy hazafias felhívás elkészítésével bízta meg. Beckers egy, a magyar nemességhez írandó röpirat tervét vázolta fel, arra hivatkozva, hogy elérkezett az ideje, hogy minden egyes magyar nemes beteljesítse „magasztos hivatását”. Az „elévült kiváltságok” gyakorlása szerinte nem szorul buzdításra, pusztán röpiratokra, melyek felhívják az érintettek figyelmét ezen előjogok értékére anélkül, hogy ezáltal ellenséges szándékot keltenének. A gróf úgy vélte, hogy az ilyen röpiratokat minden hazafi örömmel fogadná, ezért remélve, hogy Kisfaludy hajlandó ilyesfajta munkára, egy ilyen szöveg elkészítését kérte tőle, melyet aztán „nagy örömmel” a nádor elé terjeszthet, és tőle „alázatosan kérheti” magyar nyelven való megjelentetését.⁶²

A nádor Beckers gróf 1809. május 28-án kelt utasításán keresztül szabályozta a szárnysegédek, köztük Kisfaludy feladatait, melyben egyebek

61 Verseghy szerepére már Császár Elemér felhívta a figyelmet: Császár 1909, 309–310. Az udvari propagandista szerepe beleillik a fogságból való szabadulást követően az aulikus irányba forduló Verseghy karrierútjának ívébe, lásd: Doncsecz 2016, 16–17.

62 Gr. Beckers József Kisfaludy Sándorhoz, Buda, 1808. december 11. In Viszota 1909, 406–407.

mellett három feladatkört jelölt meg Kisfaludy számára: 1. a felkelés napkönyvének („*Journal*”) vezetését attól a naptól fogva, hogy az uralkodó összehívta a felkelést (az utasítás szerint április 14-ével), és ennek napi utánkövetését a jegyzőkönyvben, 2. a nádori főkvártéllyal kapcsolatos „rendészeti” feladatok ellátását („*Policey des Hauptquartiers*”), 3. végül tulajdonképpen a felkeléshez kapcsolódó központi propagandával kapcsolatos teendőket.⁶³ A felkelés propagandáját illetően a nádor feladatul szabta számára a) az inszurrekciót érintő összes proklamációk („*Proclama*”), hirdetések („*Kundmachungen*”) és hadparancsok („*Armee Befehle*”) megfogalmazását magyarul, illetve b) szükség esetén ezek magyarra fordítását, amihez Csohányi József százados segítségét is igénybe vehette.

Kisfaludy 1809. február 11-én küldte meg Beckersnek a készülő röpirat német kivonatát, amit február 26-án a magyar nyelvű tisztázati példány követett.⁶⁴ A nádor a német kivonaton és a magyar tisztázaton is számos javítást végzett. Egyebek mellett törölte a röpirat Napóleon hadseregszervezési és hadvezéri tehetségét és a francia katonák vitézségét méltató, illetve az 1808-as törvények nyomán zömmel a nemességből kiállítandó inszurgensek motivációját és honvédelemre való alkalmasságát a minőségileg a javarészt parasztokból toborzott-sorozott magyar ezredek fölé állító sorokat.⁶⁵ A röpirat valamikor 1809 áprilisának elején, a szerző nevének feltüntetése nélkül jelent meg *Hazaifüi Szózat a' Magyar Nemességhez* címmel.⁶⁶ Hamarosan követte német fordítása, melyet a pesti egyetem tanára, Schedius Lajos készített.⁶⁷ A magyar röpiratot igen nagy valószínűséggel a nádor költségén az Egyetemi Nyomdában nyomták néhány ezer példányban (a németet feltehetően néhány százban), de a pesti Hartleben Adolf Konrád volt rajta kiadóként feltüntetve.⁶⁸

Verseghy, Márton Józseffel együtt, a „tudós rend” tagjaként működött közre a nemesi felkelők számára készített magyar nyelvű szabályzatok

63 Másolatát lásd Kisfaludy inszurrekciós iratai között: MTA KIK Kt. K 770, f. 53r–v, „Instruction”, gr. Beckers József Kisfaludy Sándornak, Buda, 1809. május 28.

64 Lásd: Viszota 1909. A röpirat kiadástörténetével és filológiájával doktori disszertációmban részletesen foglalkozom.

65 Fenyő 1957.

66 Kisfaludy 1809a.

67 Kisfaludy 1809b.

68 A röpirat kiadásának pénzügyi háttere jelenlegi ismereteink alapján nem tisztázható megnyuugatóan.

munkálataiban, illetve Pedro Cevallos Napóleon-ellenes röpiratát a spanyolországi ellenállással kapcsolatos egyéb hivatalos dokumentumokkal együtt németből magyarra ültette át. Emellett – nyilvánvalóan nem hivatalos megbízásból – „szabadon” lefordított egy propagandaértékkel rendelkező énekes vitézi játékot is „Vitéz Sorz Oberster Úrnak verseiből”, melynek zenéjét Pacha Gáspár szerezte, s melyet március 18-án a budai Várszínházban, majd egy héttel később a pesti Városi Színházban elő is adtak.⁶⁹ Az irodalomtörténész Császár Elemér szerint a Cevallos-fordítás „ép úgy véres kardként szerepelt, mint Kisfaludy *Szózata*, s Verseghy is ép úgy a nádor fölszólítására hordozta végig az országon, mint költőtársa”.⁷⁰ Amíg azonban a Kisfaludyhoz köthető hivatalos propagandisztikus anyagok jelentős része azonosítható, addig Verseghy közreműködésének mértékéről – a központilag megrendelt Cevallos-fordítást leszámítva – csak sejtéseink lehetnek.⁷¹

1. A hivatalos propaganda legfontosabb médiumát az osztrák esethez hasonlóan azok a magyar és német nyelven megjelent proklamációk jelentették, melyek a nádor, illetve az uralkodó neve alatt a tulajdonképpeni politikai közösséget, a magyar nemesi nemzetet és a törvény értelmében döntően annak kebléből kiállított inszurgenseket célozták meg. A mobilizáció szakaszához kapcsolódó, a nádor nevében Budán április 27-ével németül és magyarul kibocsátott két röpíves kiáltvány szerzőjének és fordítójának kiléte ismeretlen.⁷² Kisfaludy Sándort adatolhatóan csak a nemesi felkelést búcsúztató nyomtatványok szerzőjeként, illetve fordítójaként azonosíthatjuk. Az I. Ferenc nevében kibocsátott hadparancs 1809. november 24-ére, míg a nádor neve alatt megjelent szöveg december 18-ára volt keltezve.⁷³ Ezek magyar változatát több tízezer példányban nyomtatták ki, hogy minden felkelő ellátható legyen velük. Kisfaludy készítette annak a nádor nevében 1809. december 18-i dátummal a vármegyékhez megküldött hosszabb kéziratos levélnek a fordítását is, mely a megyék és a felkelők teljesítményét méltatva nagy sikert aratott a megyegyűléseken. A nádor megbízásából Kisfaludy fogalmazta a Napóleon

69 Doncsecz 2014, 368–370, 459–463.

70 Császár 1909, 310.

71 Ehhez részletesen lásd: Doncsecz 2019.

72 Magyar változatuk: József nádor 1809a és b. Ezekhez lásd: Soós 2010, 117–118.

73 Magyar változatuk: Ferenc, I. 1809 és József nádor 1809c.

Bécs megszállását követően, 1809. május 15-én a „Magyarok”-hoz (azaz a nemesi nemzethez) intézett francia–latin–magyar, illetve francia–német–magyar ún. „schönbrunni kiáltványára” válaszul kibocsátani kívánt proklamációt.⁷⁴ Mivel azonban a hatóságok sikeresen akadályozták meg a nyomtatványok terjesztését, az ellenproklamáció okafogyottá vált, Kisfaludy fogalmazványa pedig töredékben maradt.⁷⁵

A Gentz által fogalmazott hadüzenetnek két magyar fordítása is forgalomban volt. Az egyiket Bécsben, Anton Pichlernél nyomtatták, Márton József, a bécsi egyetem magyarnyelv-tanára ültette át magyarra,⁷⁶ a másik névtelenül Budán, az Egyetemi Nyomdában jelent meg *A' Haború Okának Ki Nyilatkoztatása* címmel.⁷⁷ Az ilyesfajta hivatalos proklamációk és az egyéb háborús hirdetések kinyomtatásáról központilag intézkedtek. A hazai hivatalos propaganda előállításának központja a budai privilegizált Egyetemi Nyomda volt, amellyel a dikasztériumok is folyamatosan dolgoztattak. Az Egyetemi Nyomda vagy közvetlenül az illetékes kormányzervektől (és költségvetésükből) kapta a nyomtatáshoz szükséges pénzt, vagy a hivatalosság látszatát leplezni kívánó propagandaszöveg esetében feltehetően valamely közvetítőn keresztül.

A megrendelőket és megrendeléseket a faktorok által készített, a kinyomtatandó oldalak számára vonatkozó kalkulációkat tartalmazó kimutatásokból deríthetjük ki.⁷⁸ A nyomda havi rendszerességgel készített kimutatásaiban az egyes munkákra utaló rövidített címek mellett a kinyomtatandó ívek teljes lapszámára, méretére, valamint ívekben kifejezett terjedelmére és példányszámára is találhatunk adatokat. A nyomda kimutatásai egyfelől elkülönítették az egyes dikasztériumok (helytartótanács, Magyar Királyi Kamara, Magyar Udvari Kancellária) hivatalos megrendeléseit (zömükben körleveleket, mellékleteket, tabellákat), a saját kiadásokat (nagy részt a számos alkalommal utánnymott tankönyveket),

74 A téma kiterjedt szakirodalmát kritikailag áttekinti: Kosáry 1977.

75 Az utóbbi két szöveg, illetve Kisfaludy kisebb inszurrekciós munkáinak hátteréhez lásd a következő szövegkiadást: Nagy 2018. A demobilizációs propaganda kontextusába ágyazva továbbá: Nagy 2020, 61–65.

76 Manifestum 1809.

77 Manifestum 1809.

78 A könyvek forgalma a jegyzőkönyvekből, a nyomda és a bizományosok inventáriumából, megbízásokból, illetve egyéb feljegyzésekből (például az Egyetemi Könyvtárnak átadott munkák felsorolásából stb.) rekonstruálható. Az 1809-es évre vonatkozó adatok forrása a következő: MNL OL (Z 715) X 10290, 47025, 10/c.

végül a magánmunkákat („*Fremde Partheyen*”, „*Private*”, a pesti újságoknak végzett munkákat külön cím alatt tüntették föl). Az utóbbiaknál csak a legritkább esetben jegyezték fel a konkrét megbízó személyét, ugyanakkor idesorolták például a nemesi felkelés hivatalos – propagandisztikus és adminisztratív – nyomtatványainak jelentős részét is. Ezek természetesen hivatalos szövegek voltak, ám nem kormányzások megbízására és költségével készültek.

A nádor nevében megjelent proklamációk, illetve a helytartótanácsi rendeletek egy része nyomtatott, más része kéziratos formában jutott el a vármegyékhez. A lakosságot érintő, alkalmanként propagandisztikus értéket is hordozó rendeleteket a törvényhatóságok „currentáltatták” a szolgabírák által, illetve a templomokban kihirdették a helyi papsággal is. Egy-egy megye – legtöbbször reprezentatív vagy technikai okokból különösen fontosnak tartott dokumentumok esetében – dönthetett úgy, hogy saját felelősségére egy-egy hivatalos kéziratot (latin szöveg esetén fordítást) kinyomtatattat a helyi nyomdában (már ahol volt ilyen), és szétosztat az érintettek között. Így történt például több vármegyében a nádor 1809. december 18-i, Kisfaludy által fordított kéziratos levelével is.

2. Az osztrák esethez hasonló, a háborút ideológiailag közvetetten előkészítő hosszabb, félhivatalos jellegű pamfletek közül eddigi tudásunk szerint Kisfaludy Sándor *Hazaifüi Szózatán* kívül egyedül a Verseghy által fordított Cevallos-röpirat született a nádor megbízására: ezt leplezendő azonban koholt nyomdahely alatt és névtelenül jelent meg. Verseghy anonim fordításához – ahogyan azt Rainer Wohlfeil valószínűsítette – az F. A. Bran-féle kiadást és az *Actenstücke* III. kötetét használta fel, valamint a szöveget egy, a magyar nemzethez intézett Napóleon-ellenes előszóval látta el.⁷⁹ Időközben Erdélyben is felmerült a központi kormányzat részéről a röpirat magyarra ültetése: ifjabb Cserey Farkas 1809 májusában vetette fel Kazinczynak, hogy Cevallos munkáját magyarra fordítaná. Kazinczy Rummy Károly Györgyhez írott leveléből kiderül, hogy Csereyt az erdélyi kormányzó, gróf Bánffy György bízta meg a feladattal, valamint azzal, hogy „ő is a' jó fejek közzé számíttatván, írjon valamit az Ő Fels. parancsolatjára kiadandó Patriotisches Blattba [azaz a *Vaterlandische Blätter*

79 Lásd: Wohlfeil 1962–63. A magyar fordítás keletkezése, filológiája, recepciótörténete a nyomtatvány jelentőségére tekintettel alapos vizsgálatot igényelne.

című lapba]. Cserei a' Zilajtt inneplett Ő Felsége születése napja ceremoniája napját írta le.”⁸⁰

Kazinczy – a műfajból adódóan – a szövegről olvasatlanul is lesújtóan nyilatkozott, igyekezve lebeszélni levelezőpartnerét a fordítás elkészítéséről: „Cevallosnak fordításával ne töltsd haszontalanul idődet, mert leveddel együtt érkező újságomból (Hazai Tudósítások) tudom, hogy már ki is jött. Nem tudom mi van benne. A' Fő-Ispán [gróf Eszterházy József] asztalkáján láttam a' minap [...]”⁸¹ Kazinczy a hozzá 1809. május 30-án megérkezett lapszámból szerzett tudomást arról, hogy Cevallos anonim magyar fordítása megjelent.⁸² A Napóleon-ellenes spanyol röpirat hazai terjesztésére irányuló felsőbb szándék arra utal, hogy az udvari körök a spanyol felkelés pozitív hatásait Magyarországon is megpróbálták kiaknázni. A bécsi német újságban a spanyol helyzetről szóló híreket a budai német újság, a *Hazai és Külföldi Tudósítások*, illetve a *Bétsi Magyar Kurir* is átvette, ami az *Actenstücke* és Cevallos német és magyar nyelvű fordításának kiadásánál kevésbé direkt módját jelentette a közvélemény befolyásolásának.

3. A hivatalos propagandaanyagok terjesztésének fontos médiumát képezték a referáló hírlapok. A háború alatt működő magyarországi német nyelvű újságok közül a legjelentősebbek a pozsonyi *Preßburger Zeitung*, illetve a pest-budai *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* voltak. Az elsősorban az értelmiségnek és a klasszikus iskolázottsággal rendelkező nemességnek szóló latin lapok közül a Pozsonyban Belnay György Alajos által szerkesztett *Ephemerides Statistico – Politico – Oeconomico – Litterariae* emelkedik ki. 1809-ben mindössze két magyar nyelvű lap volt a hazai piacon. A Bécsben Decsy Sámuel és Pánczél Dániel által szerkesztett *Magyar Kurir* és Kultsár István pesti újságja, a *Hazai és Külföldi Tudósítások*. A korszak más referáló hírlapjaihoz hasonlóan mindkettő elsődleges feladatának a hírek ismertetését, és nem a vitatkozást, szerkesztői véleménynyilvánítást tekintette, ami – különösen a műveltebb olvasók körében – nem kevés kritikát is kiváltott.⁸³ A mozgósítás, majd a háború

80 Kazinczy Ferenc Rummy Károly Györgynek, Sátoraljaújhely, 1809. május 30. In *KazLev* VI, 397.

81 Kazinczy Ferenc Cserey Farkasnak, Sátoraljaújhely, 1809. május 30. In *KazLev* VI, 398.

82 Lásd Váczy János jegyzetét: *KazLev* VI, 575. Az említett hirdetést: HKT, 1809, I, máj. 20., 40. sz., 319.

83 A magyar nyelvű lapok a már megjelent hírek összegyűjtésén és szelekcióján alapultak,

idején a *Kurir* szerkesztői inkább háttérbe húzódtak, míg Kultsár a híreket felvezető affirmatív szerkesztői megjegyzésein keresztül is involválódott a háborús propagandába.

Wertheimer Ede szerint míg a magyarországi és bécsi német lapok többnyire franciaellenes szellemben írtak, addig a *Kurirt* és a Stephan Rosenmann udvari ágens szerkesztette latin nyelvű *Europát*,⁸⁴ s időnként a *Prefßburger Zeitungot* Napóleon- és franciabarát érzelmek lengték át. Úgy tűnik azonban, hogy ezt leszámítva az *Europa* lényegében ugyanazokat a híreket közölte latinul, mint a korabeli bécsi és magyarországi lapok (természetesen a specifikusan magyarországi vonatkozású híreket nem tekintve).⁸⁵ Gróf Eszterházy Mihály 1809-ben jelezte a nádornak fenntartásait Decsyék lapjával szemben, József főherceg az ügyet az uralkodó elé terjesztette, aki beható vizsgálatot rendelt el. E jelentés talán némileg túlzó módon utalt e hírlapoknak a magyar szellemi-politikai életet illető jelentőségére is: „az összes honorácziórok, a papság és köznemesség tagjai szorgalmasan olvassák széles Magyarországon a magyar és latin nyelven szerkesztett hírlapokat és jogosan elmondhatni, hogy ezeknek az újságoknak választása és írásmodora dönti el, hogy minő újdonságok és mily hangban terjedjenek el Magyarországon és Erdélyben és hogy végül mily benyomások keletkezzenek ugyanott”.⁸⁶ A lapot Márton József igyekezett megszerezni, bevádolva Decsyt a *Polizeihofstellénél* azzal, hogy Károly főherceg április 6-i tábori parancsát franciabarát hangnemben fordította le.⁸⁷

Decsy kijárta, hogy az időközben Pest-Budára menekült udvar által vizsgálat alá vont lapja kiadását a megszállás alatt is folytathassa.⁸⁸ A *Ma-*

így hatványozottan merült fel szerkesztőik felelőssége. Dessewffy József a korszakra már meghaladott referáló hírlapok bevett szerkesztési gyakorlatát és a Kultsár által alkalmazott szelekciós eljárást tette kritika tárgyává: „Ez az ember vagy a' hijába valóságoknak tzifrázója, vagy tsupán által író szokott lenni. Soha semmi gyökeres idea nem termett pennája alatt, és fél mindegyiktől, a' melly másnak tolla alatt serdül.” Gróf Dessewffy József Kazinczy Ferencnek, Eperjes, 1808. december 14. In *KazLev VI*, 149,

84 D'Ester 1926, 366.

85 Legalábbis Kazinczy Ferenc erre panaszkodik egyik levelében: „A' Bécsi Annálisokért fizetett 12 Rftomat az *Europa* nevű deák politicus Bécsi újságért küldötte-fel, azt gondolván, hogy az a' tudós újság, mivel *deák*, és így 12 fntom annyi mint elveszett, mert én *Európából* semmit sem tanúlok sőt meg sem olvasom, fel lelvén azt a' *Kurirban* 's a Kulcsár újságaiban.” Kazinczy Ferenc Cserey Farkasnak, Széphalom, 1809. február 21. In *KazLev VI*, 246.

86 Idézi: Wertheimer 1897, 14–17.

87 Decsy és Márton az ügyben Kazinczyhoz írott leveleit közli: Busa 1984, 354–359. A parancsolathoz lásd: MK, 1809. április 7., 418–421.

88 Wertheimer 1897, 17–18.

gyar *Kurir* szerkesztői jegyzete szerint 1809. május 9-től augusztus 22-ig „a’ Frantzia hadi seregeknek, a’ múlt Pünköst Havának 10ik napján ezen Csász. Rezydentziába lett bé jövetelek, és a’ Frantzia Kormányshéknek parantsolattya szerént minden posta utaknak bé zároltatások miatt” szünetelt.⁸⁹ Augusztus 22-től október 17-ig a francia hatóságok felügyelete alatt működött, egy ideig egyedül Decsy szerkesztésében, aki nemcsak a háború miatt megemelkedett papírárakkal, de a cenzúra mechanizmusának változásával magyarázta, hogy lapja egy ívre rövidült: „mivel a rendes Censor Úr jelen nem lévén a’ most itt lévő Fr. Kormányshéknek parantsolatja szerént újságjainkat Német nyelvre által fordítani, ’s azokat nyomtatásban a’ mostani Policia Minister szoros censuraja alá botsátani kentelenek vagyunk, e’ pedig kettős munkát kíván”.⁹⁰ A *Kurir* csak 1810. június 5-én indulhatott újra, miután Decsy tisztázta magát a vádak alól, és megszerezte I. Ferenc engedélyét lapja kiadására.⁹¹

A mozgósítás és a háború ügyét illetően a magyar nyelvű lapok külpolitikai híreiket alapvetően a bécsi udvari újságból (*Wiener Zeitung*) közölték újra általában bármiféle kommentár nélkül, illetve egészítették ki az olvasók által az ország különböző részeiből beküldött tudósításokkal, amelyek jelentős részben a mozgósítással kapcsolatos megyei és városi hírek voltak. Mindezen kívül folytatásokban megjelentették a hivatalos propagandaanyagokat, különféle nem hivatalos nyomtatott munkák egészét vagy egyes részleteit, nemegyszer a lokális nyilvánosságok előtt elhangzott buzdító beszédek leiratait is. A hivatalos inszurgens szabályzatok hirdetési mellett mindkét lap különféle propagandanyomtatványok (közte Kisfaludy *Hazaifüi Szózata*) hirdetéseinek is helyet adott. E lapok, különösen Kultsár folyamatosan működő újságja tehát fontos csomópontjai voltak a háborús információáramlásnak is, ugyanakkor a hivatalos, félhivatalos vagy nem hivatalos propagandaanyagok közlésén, s esetenként a szerkesztői kommentárokon keresztül a háborús propaganda hatékony eszközeinek bizonyulhattak. Természetesen mindezek mellett kisebb súllyal más jellegű cikkek (hirdetések, tudományos írások stb.) továbbra is megjelentek bennük.

⁸⁹ MK, 1809, III, szeptember 19., 5. sz., 79.

⁹⁰ MK, 1809, III, szeptember 19., 5. sz., 80.

⁹¹ MK, 1809, III, június 19., 9–10. sz., 78–80.

4. Adódott rá példa, hogy a hivatalos német nyelvű napihírek új sorozatának (*Tags-Berichte*) nyomtatványait a nádor irodáján keresztül megküldték a megyéknek is. A május 21–22-i győztes asperni csatát követően új erőre kapó osztrák propagandatevékenység részeként 1809. május 23-án a marchfeldi főparancsnokságról a napihírek 6-os számú folytatásaként haditudósítást adtak ki Károly főherceg fényes győzelméről. Ezt a főherceg magyar, német és cseh nyelven (*Hadi Tudósítás, Tags-Berichte, Bogowné Oznámenj*) egy utasításokat tartalmazó latin levél kíséretében megküldte a megyéknek is.⁹² Magyar nyelven Kultsár István lapjába illesztve, majd nyomtatványonként, valamint külön gyűjteményes formában közölte a sorozat magyar fordítását, kiegészítve az inszurrekcióra vonatkozó hivatalos tudósításokkal, illetve egyéb szövegekkel is (proklamációk, kabineti levelek, hadparancsok stb.). A *Gyűjteményben* Kultsár újrászámozta a tudósításokat, így összesen 48 darab „Tábori Tudósítás” jelent meg. Az utolsó szám, mely Komáromból 1809. július 7-én kelt (s amely tartalmazott még egy Pestről július 9-ére datált további tudósítást is a gróf Gyulay Ignác horvát bán parancsnoksága alatt álló csapatok hadmozdulatairól), így a hivatalos osztrák számozás szerint a 33. folytatása volt „az újabb Hadi Történeteknek”. Ezeket feltehetően az egyetemi nyomdában nyomták, és Kultsár, úgy tűnik, maga fordította őket, ugyanis a nádor által a megyékhez küldött magyar nyomtatvány és Kultsár sorozatának szövege eltérő.⁹³

Az eredeti nyomtatványoknak, illetve utánközléseiknek mint hivatalos információforrásoknak nagy hitelességet tulajdonítottak a kortársak. Ahogyan az 1805-ös harmadik koalíciós háború esete mutatja, a külön röpipés sorozatok vagy újságtoldalékok arra a helyzetre válaszul születtek, hogy a táborokból induló tudósítások a posta akadályoztatása miatt sokszor a hivatalos bécsi újság kiszedése és kinyomtatása után érkeztek csak be, így valamilyen eszközzel igyekeztek korrigálni az információáramlásban emiatt beállt csúszást.⁹⁴ A hivatalos és központilag ellenőrzött német nyelvű tudósítások esetében a gyors információáramlás és a megbízhatóság zálogát tehát az jelentette, hogy azokat közvetlenül a csapatoktól érkező hírek alapján, illetve a hivatalos proklamációkat és egyéb szövegeket első kézből közölve röpipés sorozatban terjesztették. Értelemszerűen

92 MNL ZML IV. li. 31. dob. 472. pall. 231. sz. 1809. jún. 5.

93 Gyűjtemény 1809.

94 Busa 1960.

ezek – a francia fél bulletinjeihez hasonlóan – az egyes hadieseményekkel, csatákkal, ütközetekkel, visszavonulásokkal stb. kapcsolatban a saját szempontokhoz igazodva, az olvasók tájékoztatása mellett egyúttal befolyásolásuk céljával alakították az egyes hadihírek narratíváját. Vitkovics Mihály erre, a tudósításoknak a háborús információáramlásban betöltött kiemelt szerepére utalt egyik, közvetlenül a konfliktus kitörését követően Kazinczynak írott levelében: „Mi Hadi mozgások történnek kint és bent a Hazában, Kultsár Úr Gyűjteményé váltt Újságibúl érthedd. Mint farol vissza Táborunk, azt az utolsó Tábori Tudósításokból értsd.”⁹⁵

5. A háborús mozgósításban az írásbeliség mellett az oralitás szerepe azonban továbbra is igen jelentékeny, bizonyos szegmensekben szinte kizárólagos maradt. A még mindig túlnyomó többségében illiterátus népesség csak élőszóban tájékozódhatott a megyei hatóságok rendelkezéseiről, melyeket a polgári tisztviselők és az alsópapság feladata volt a helyi közösségekben birtokolt tekintélyükre hagyatkozva a nyilvánosság elé tární. A különféle rendelkezéseket, köztük az önkéntesek toborzása érdekében kibocsátott propagandaüzeneteket a törvényhatóságok kéziratos, illetve egyes megyékben – mint például Veszprémben – már nyomtatott körleveleken (*currens*) keresztül közvetítették a megyei tisztviselők, mindenekelőtt a járások élén álló szolgabírák, illetve a helyi véleményvezérek, s rajtuk keresztül a lakosság tömegei felé.⁹⁶ A helytartótanács és az ennek rendelkezéseit végrehajtó vármegyék mediális szempontból kifejezetten figyelembe vették azt a speciális kommunikációs helyzetet, amely a mozgósítással és a háborúval kapcsolatos üzeneteknek a jelentős részben még analfabéta, az orális kultúrában élő kisnemesség, még inkább a parasztság felé történő közvetítéséből adódott.⁹⁷

A szöszékről folytatott hivatalos propaganda megint másik szintjét jelentette a fegyverképes férfilakosság toborzását szolgáló üzenetek közvetítése. 1809 nyarán erőgyűjtés céljából az uralkodó július második felében további katonák kiállítását követelte meg a vármegyéktől.⁹⁸ A rendelet értelmében a vármegyék hamarosan elkezdték toborozni, ennek sikertelen-

95 Vitkovics Mihály Kazinczy Ferencnek, Pest, 1809. április 28. In *KazLev* VI, 350.

96 Hudi 2009, 26.

97 Bár a mezővárosokban és nemesi *communitas*okban magasabb volt az írni és olvasni tudók aránya. Hudi 2009, 84–87.

98 MNL VeML, IV. 1a. 1809. júl. 27. 284. sz., 329.

sége híján erőszakkal sorozni (*tyro*) az újoncokat a reguláris hadseregbe, továbbá az ún. „szabad” lovas alakulatokba.⁹⁹ A mozgósításnak ez a háborús krízishelyzet szülte formája a korábnál szélesebb kört, a felkelések mobilizációjában addig nem érintettek, továbbá a földesúri függésben élő rétegeket is igyekezett a propaganda által megszólítani. Az uralkodó mindenekelőtt anyagi ösztönzőkkel, a háború végéig tartó csökkentett szolgálati idővel, a katonai elismerést jelképező kitüntetésekkel (arany és ezüst vitézségi érem, Katonai Mára Terézia-rend), valamint a nemesség ígéretével próbálta motiválni az önként jelentkezőket, amit a vármegyei hatóságok, illetve a földesurak további juttatásokkal, kedvezményekkel egészíthettek ki. A körlevelek ugyanakkor nem csupán a materiális javakkal, privilégiumok kilátásba helyezésével és a társadalmi mobilitás oldaláról ösztönözték a szolgálatra jelentkezőket, de – hasonlóan a propaganda mindenekelőtt a nemességet felkelésre szólító üzenetéhez – a tágabb közösséget megtettesítő uralkodó és haza, illetve a háznép védelmének imperatívuszát megfogalmazó patriotizmus érvrendszerével is.¹⁰⁰ Az újabb csapatok felállításának sikere érdekében a mozgósító propagandának a hadra fogható megyei férfilakosság lehető legszélesebb körét kellett minél rövidebb idő alatt elérnie. Egy Bihar vármegye közgyűlése által 1809 júliusában az önkéntesek toborzásának ügyében kibocsátott hirdetmény ennek érdekében a következőképpen fogalmazott: „Rendeltetik pedig, hogy ezen serkentő Meghívás valamint Szolgabíró Urak, úgy minden Hit Sorosinak Lelki-Pásztorai által is a' Prédikáló-Székből hirdettessen ki a' Nép előtt, sőt hogy az ehez alkalmaztatott Prédikáziók által is buzdíttasson a' Lelki-Pásztorok által.”¹⁰¹

* * *

Az ausztriai és magyarországi hivatalos és félhivatalos propaganda működésének vázlatos bemutatásából is kitűnik, hogy 1809-ben az új típusú háború sikerének érdekében a kormányzati körök milyen jelentős erőfeszítéseket tettek arra, hogy a háborúnak kedvező hangulat kialakítása és a minél szélesebb körű mobilizáció érdekében befolyásolják a közvéle-

99 Lásd: Veress 1987, 249.

100 Lásd például az erre való felhívást Veszprém vármegye nyomtatott körlevelei között: MNL VeML V. 102. d. 4. dob. B. 1. 1809. aug. 29. „Buzdító Irás a' fegyver fogásra.”

101 Hirdetés 1809.

ményt, meggyőzzék az érintetteket. Az osztrák birodalomfelet illetően az 1809-es hivatalos háborús propaganda innovatív volta szorosán összefüggött a kormányzati körökben a háborúk jellegének megváltozásáról alkotott elképzelésekkel, a hadsereg reformjával és ennek következtében a mozgósítás tömegessé válásával. Újdonsága és rendkívülisége egyrészt a kormányzatilag vezérelt intézmény- és eszközrendszerben, másrészt, ideológiai vonatkozásait tekintve, a német nemzeti eszme, az osztrák birodalmi és a tartományi patriotizmus széles körű hivatalos és félhivatalos propagálásában ragadható meg. A francia háborúk időszakának későbbi osztrák mozgósítási eszközkészletüket és ideologikumukat tekintve jóval óvatosabbak voltak a tömegek mobilizációját illetően. Magyarországon az 1809-es háború és különösen az ekkor igen jelentős részben valóban nemesekből kiállított inszurrekció hivatalos propagandáját a fentiekhez hasonlóan a nádornak köszönhetően központilag irányították és hangolták össze (a lapszerkesztők esetében és megyei szinten ugyanakkor tér nyílt bizonyos fokú autonómiára is), eszközkészletében megtalálhatóak voltak a kor innovatív megoldásai is. Ideológiai szinten – az igen kiterjedt nem hivatalos propagandával együtt – az utolsó csúcspontját jelentette a rendi patriotizmus és a nemesi nacionalizmus katonai, mobilizációs céllal történt tömeges alkalmazásának.¹⁰²

Levéltári és kéziratári források

Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Veszprém (MNL VeML)

IV.1.a. Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei

V. 102. d. Veszprém Város Tanácsának iratai, Körrendeletek (Currensek)

Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, Zalaegerszeg (MNL ZML)

MNL ZML IV. 1i. Inszurrekciós iratok

Wienbibliothek im Rathaus, Handschriftensammlung, Bécs (WBR HS)

H.I.N.-25772, Bd. I, Mathias Franz Perth, Tage-Buch, Pars XIX, Begebenheiten meines Lebens nebst andern Merkwürdigkeiten, Vom 7ten April bis 12ten May 1809.

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, Budapest (MTA KIK Kt.)

K 770 Kisfaludy Sándor: Az insurrekció történetéhez.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL OL)

(Z 715) X 10290 A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda iratai 1781–1947.

102 Vö. Vaderna 2017, 442.

Nyomtatott források

HKT: *Hazai és Külföldi Tudósítások*

MK: *Bétsi Magyar Kurir*

DW: *Der Wanderer*

Actenstücke 1808 I–IV: *Sammlung der Actenstücke über die spanische Thronveränderung*. I–IV. Germanien, [k. n.].

Bemerkungen 1809: *Bemerkungen eines österreichischen Patrioten über verschiedene, in fremde Zeitungen eingerückte Artikel*. [H. n.], [k. n.].

Cevallos, Pedro 1808: *Authentische Darstellung der Begebenheiten in Spanien von dem Ausbruch der Unruhen zu Aranjuéz bis zum Schluß der Junta von Bayonne*. Germanien, [k. n.].

Cevallos, Pedro 1809: *Hiteles előadása a' Spanyol történeteknek az Aranjuézi nyughatatlanságoknak fellobbanásátúl fogva a' Bajóni Juntának befejezéséig*. [Ford. Verseghy Ferenc]. Magyar Országban, [k. n.].

Correspondenz 1808: *Correspondenz zwischen dem römischen und französisch-kaiserlichen Hofe*. Germanien, [k. n.].

Ferenc, I. [magyar király] 1809: *A' Magyar Nemes Felkelő Sereghez. Költt Posonyban 24dik Novemberben 1809*.

Gyűjtemény 1809: *Gyűjtemény mellyben Az Austriai Fő Ármádiánál és a' Magyar Nemes Felkelő Seregnél ki jövendő Tábori Parantsolatok, Hirdetések, Buzdítások, Tábori Tudósítások 's a' t. foglaltatnak*. [H. n.], [k. n.].

József nádor 1809a: *Ő Császári Királyi Fő Herczagsége Károly Fő Vezér [...] az Ellenség nagyobb ereje ellen megsűnés nélkül nagy vitézséggel viaskodott [...]*. Buda, 1809. április 27.

József nádor 1809b: *Ő Tsászári Királyi Fő-Herczagsége a' Nádor-Ispány a' Nemes Magyar Felkelő Hadakhoz, Budán, Szent György' Havának 27-dikén 1809*.

József nádor 1809c: *Magyar Nemes Hazafiak! Költt Budán Karácson Hava' 18kán 1809*.

[Kisfaludy Sándor] 1809a: *Hazafiúi Szózat a' Magyar Nemességhez*. Pest, Hartleben.

[Kisfaludy Sándor] 1809b: *Patriotische Worte an Ungarns Adel*. [Übers. Schedius Lajos]. Pest, Hartleben.

Manifest 1809: *Manifest*. Wien, Kaserl. Königl. Hof- und Staats-Druckerey.

Manifestum 1809: *Manifestum, azaz: A' Felséges Ausztriai Udvarnak a' Háborút megelőzőtt Nyilatkoztatása*. Ford. Márton József. Bécs, Pichler Antal.

Manifestzum 1809: *A' Haború Okának Ki Nyilatkoztatása*. Ford. [N. N.] Buda, Magyar Királyi Universitás.

Observations 1809: *Observations d'un patriote Autrichien sur divers Articles insérés dans les Gazettes étrangères*. [H. n.], [k. n.].

Sammlung 1809: *Sammlung aller Tags-Berichte von der Kais. Königl. Armee*. [H. n.], [k. n.].

Sombori József 1809b: *A' Haza' szeretete egy beszédben*. Marosvásárhely, Reform. Kollégyom betűivel Fiedler Gottfried által, 1809.

Vendee 1809: *Der Vendee-Krieg*. Germanien, [k. n.].

Irodalom

Arnold, Robert F.–Wagner, Karl (hrsg.) 1909: *Achtzehnhundertneun. Die politische Lyrik des Kriegsjahres*. Wien, Verlag des Literarischen Vereins in Wien.

- Bleyer, Alexandra 2013a: *Auf gegen Napoleon! Mythos Volkskriege*. Darmstadt, Primus.
- Bleyer, Alexandra 2013b: „... man dachte diesen Krieg zu einem Volks- und Meinungskriege zu erheben!“. *Die österreichische Propaganda zum „Nationalkrieg“ von 1809*. Klagenfurt, Alpen-Adria Universität. [Doktori disszertáció, gépirat, Österreichische Nationalbibliothek, Bécs].
- Busa Margit 1960: A Vereinigte Ofner und Pester Zeitung röplapsorozat-melléklete Napoleon 1805. évi háborújáról. *Magyar Könyvszemle*, (76) 1. 37–39.
- V. Busa Margit 1984: Adatok a Magyar Kurír szerkesztésének történetéhez. *Magyar Könyvszemle*, (100) 4. 354–359.
- Császár Elemér 1909: Az utolsó nemesi felkelés a magyar irodalomban. In R[ugonfalvi] Kiss István (szerk.): *Az utolsó nemesi felkelés századik évfordulója emlékére*. I. Budapest, Benkő, 297–338.
- Csörsz Rumén István–Küllös Imola (szerk.) 2013: *Közköltészet. A társadalmi élet költészete. 3/A. Történelem és társadalom*. Budapest, Universitas.
- Doncsecz Etelka 2019: „Mivel én nem olly ártatlanul viseltem a' fogságot...”. Verseghy Ferenc és az udvari propaganda. In Bódi Katalin–Bodrogi Ferenc Máté (szerk.): *„köztünk a' Mester”. Tanítványi köszöntőkötet a 60 éves Debreczeni Attila tiszteletére*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 189–196.
- Fenyő István 1957: Kihagyott részletek Kisfaludy Sándor „Hazafiúi Szózat”-ából. *Irodalomtörténeti Közlemények*, (61) 3. 275–279.
- Gálos Rezső 1931: Húsz év története Kisfaludy Sándor életéből. In Gálos Rezső (szerk.) *Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái*. Győr, Kisfaludy Irodalmi Kör, 1–62.
- Gergely András–Pajkossy Gábor 2005: A Habsburg Birodalom és Magyarország 1848 előtt. In Gergely András (szerk.) *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris, 11–25.
- Gyalóky Jenő 1925: A magyar nemes insurrectio reformtervei 1797-től 1809-ig. *Századok*, (59) 4–6. 126–159.
- Hagemann, Karen 2002: *„Mannlicher Muth und Teutsche Ehre”. Nation, Militär und Geschlecht zur Zeit der Antinapoleonische Kriege Preußens*. Paderborn–München–Wien–Zürich, Ferdinand Schöningh.
- Hagemann, Karen 2006: „Be Proud and Firm, Citizens of Austria!”. Patriotism and Masculinity in Texts of the „Political Romantics” written during Austria's Anti-Napoleonic Wars. *German Studies Review*, (29) 1. 41–62.
- Hammer, Helmut 1935: *Oesterreichs Propaganda zum Feldzug 1809. Ein Beitrag zur Geschichte der politischen Propaganda*. München, Zeitungswissenschaftliche Vereinigung.
- Hissmann, Franz 1987: *Von der „Abrichtung” des Soldaten zur „inneren Führung”. Untersuchungen zur Besserstellung des Soldaten in den militärischen Reformen vom Österreich d. Befreiungskriege <1808/09> bis zur Konzeption des Grafen v. Baudissin <1951/56>*. Graz, Universität Graz. [Doktori disszertáció, gépirat, Österreichische Nationalbibliothek, Bécs.]
- Hochedlinger, Michael 2007: *Streffleurs (Österreichische) Militärische Zeitschrift 1808–1914. Teilregister*. Wien, Österreichisches Staatsarchiv. <http://www.oesta.gv.at/DocView.axd?CobId=23150> (letöltve: 2018. szeptember 27.).
- Hudi József 2006: Közigazgatás és honvédelem 1809-ben. *Pápai Múzeumi Értesítő*, (11) 199–209.
- Hudi József 2009: *Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat.
- KazLev VI: Váczy János (kiad.) 1895: *Kazinczy Ferencz levelezése*. VI. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Kosáry Domokos 1977: *Napoleon és Magyarország*. Budapest, Magvető.
- Langsam, Walter Consuelo 1930: *The Napoleonic Wars and German Nationalism in Austria*. New York, Columbia University Press.

- Medgyesy S. Róbert 2012: „Akkor jöhettt és örvendhettt, hogy Insurgeáltál!”. A Napóleon elleni magyar nemesi felkelések indulói, énekei kéziratok gyűjteményekben (1790–1825). In Bana József–Katona Csaba (szerk.): *Franciák Magyarországon*. II. Budapest–Győr, Győr Megyei Jogú Város Levéltára–Magyar Országos Levéltár–Mediawave Közalapítvány, 123–165.
- Molnár András 1992: Polgárőrségek Magyarországon a napóleoni háborúk idején. *Hadtörténelmi Közlemények*, 105/3. (105) 3. 94–119.
- Nagy Ágoston 2016: Az 1809-es háborús információáramlás és a propaganda megítélése a Kazinczy-levelezésben. In Fekete Norbert–Porkoláb Tibor–Rostás Édua (szerk.): *Műhelyszeminárium. A hatvanéves Gyapay László köszöntése*. Miskolc, Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 72–82.
- Nagy Ágoston 2018: Kisfaludy Sándor fogalmazványai az 1809-es inszurrekció idejéből. *Lymbus. Magyarságtudományi forrásközlemények*. 513–532.
- Nagy Ágoston 2020: Törekvések az utolsó nemesi felkelés kultuszának kialakítására. In Szívós Erika–Veress Dániel (szerk.): *Örökség, történelem, társadalom*. Budapest, Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület (Rendi társadalom – polgári társadalom, 32), 44–86.
- Ódor Imre 1987: A „vérrel adózás” illúziója. Nemesi felkelés és adómentesség a felvilágosodás és a francia háborúk korában. *Levéltári Közlemények*, (58) 1. 159–173.
- Ódor Imre 1992: A magyar nemesi felkelés modernizálásának kérdése a napóleoni háborúk korában. In Veress D. Csaba (szerk.): *A napóleoni háborúk és a magyar nemesség. Emlékkülés az 1809. évi francia háború 180. évfordulójának alkalmából*. Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, 79–91.
- Poór János 2003: *Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12*. Budapest, Universitas.
- Porkoláb Tibor 2013: „Ode ad Hungaros”. Az 1797. évi magyar nemesi felkelés költészetéről. In Czibula Katalin–Demeter Júlia–Pintér Márta Zsuzsanna (szerk.): *Szín – játék – költészet. Tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István tiszteletére*. Budapest–Nagyvárad, Partium Kiadó–Protea Egyesület–Reciti, 73–81.
- Porkoláb Tibor 2014: Szempontok a francia háborúk inszurrekciós költészetének textológiai és filológiai vizsgálatához. In Czifra Mariann–Szilágyi Márton (szerk.): *Textológia, filológia, értelmezés. Klasszikus magyar irodalom*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 191–215.
- Redl, Elisabeth 1971: *Flugblätter und Flugschriften gegen Napoleon. Ein Beitrag zur österreichischen Propaganda 1805–1809*. Wien, Universität Wien. [Doktori disszertáció, gépirat, Österreichische Nationalbibliothek, Bécs.]
- Reinalter, Helmut 2010: „Spanien und Tirol tragen keine Fesseln”. Der Einfluss des spanischen Unabhängigkeitskampfes auf die Erhebung Tirols 1809. In Helmut Reinalter–Florian Schallhart–Eva Lavric (hrsg.): *Außenperspektiven. 1809. Andreas Hofer und die Erhebung Tirols*. Innsbruck, Innsbruck University Press, 65–76.
- Rink, Martin 2010: Idee und Wirklichkeit einer deutschen Guerilla. Der österreichische Krieg 1809 und der „Volkskrieg” in Deutschland. *Österreichische Militärische Zeitschrift*, 5. <https://www.oemz-online.at/pages/viewpage.action?pageId=10357306> (letöltve: 2019. 08. 15.).
- Rössler, Hellmuth 1940: *Österreichs Kampf um Deutschlands Befreiung. Die deutsche Politik der nationalen Führer Österreichs, 1805–1815*. I–II. Hamburg, Hanseatische Verlagsanstalt.
- Soós István 2010: József nádor és a győri csata. In Bana József–Katona Csaba (szerk.): *Franciák Magyarországon*. I. Budapest–Győr, Győr Megyei Jogú Város Levéltára–Magyar Országos Levéltár–Mediawave Közalapítvány, 117–130.
- Vaderna Gábor 2017: *A költészet születése. A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben*. Budapest, Universitas.
- Veress D. Csaba 1987: *Napóleon hadai Magyarországon*. Budapest, Zrínyi.

- Viszota Gyula 1909: Kisfaludy Sándor és az 1809-iki insurrectio. *Akadémiai Értesítő*, (20) 8–9. 405–433.
- Vizi László Tamás 2014: „Kövess példájokat vitéz eleidnek...”. *A magyar nemesi felkelés a francia háborúk időszakában, különös tekintettel Székesfehérvár és Fejér vármegye insurrekciós szerepére*. Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet.
- Vörös Károly 1981: A magyar nemesi felkelés a napóleoni háborúk korában. *A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*, (7) 93–101.
- Vörös Károly 1987: Kisfaludy Sándor világa. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, (18) 447–450.
- Weber, Arthur 1915: Zur politischen Lyrik des Kriegsjahres. *Ungarische Rundschau für Historische und Soziale Wissenschaften*, (4) 1. 218–246.
- Wertheimer Ede 1897: Adalékok a „Magyar Kurir” történelméhez. *Századok*, (31) 1. 14–25.
- Wohlfeil, Rainer 1962–63: Die Flugschrift des Don Pedro Cevallos. Ein Beitrag zur politischen Propaganda der Spanier im Kampf gegen Napoleon. In Consejo de Investigaciones Científicas–Görres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft (hrsg.): *Festschrift für Johannes Vincke zum 11. Mai 1962*. Madrid, Consejo de Investigaciones Científicas, 713–750.
- Wohlfeil, Rainer 1965: *Spanien und die deutsche Erhebung 1808–1814*. Wiesbaden, Franz Steiner.
- Zehetbauer, Ernst 2017: *Die Landwehr und der Krieg von 1809. Österreichs Milizexperiment zwischen Altem Reich und moderner Nationsbildung*. Hamburg, Tredition.
- Zitterhofer, [Karl] 1908: *Streffleurs Militärische Zeitschrift 1808–1809*. Wien, L. W. Seidel & Sohn.